

MARIJA ZNIKA
Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 801.73:808.62
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12/1984

IZVEDENA REFERENCIJA*

Predmet je ovoga rada određenost i neodređenost u postupku zamjene atribucije predikacijom. U radu je riječ o dvije vrste određenosti: osnovnoj, što je nose pokazne zamjenice u svojem značenju, i izvedenoj određenosti koja se dobiva od neodređenosti oblika koji se uvrstavaju uz neku imenicu kao atributi i od određenosti što je nose pokazne zamjenice. Proizvodnja određenosti prati se u svemu što se uvrštava kao atribut. Pokazuje se da se određenost u nekih oblika izražava morfološkim i prozodijskim sredstvima, a u drugih samo prozodijskim sredstvima.

1.0. Noviji pristup rečenici i pokušaj svodenja raznolike raznolikosti površinske strukture¹ na istoliku raznolikost dubinske strukture pokrenuo je i više pitanja u opisu rečenica. Jedan od problema čije je rješavanje zahtijevala takva analiza rečenice jest problem određenosti i neodređenosti u postupku zamjene atribucije² predikacijom.

1.1. Važna pretpostavka raščlambi rečenica površinske strukture jest to da dokidanjem svih transformacija i raščlambom dobivene rečenice dubinske strukture budu afektivno neutralne i da mogu samostalno stajati, tj. da je iz njih isključena izvedena referencija³ (v. i dalje). Zbog toga se, između ostaloga, rečenicama u dubinskoj strukturi vraća njihov prvotni lik kakav su imale prije povezivanja u diskurz pa se umjesto zamjenica uvode imenice koje su pri povezivanju u diskurz zamijenjene zamjenicama. Tako se diskurz a) *Danas je sestra donijela novine. Sad ih ona čita.* sastoji od ovih ishodišnih rečenica:

1. *Danas je sestra donijela novine.*
2. *Sestra sada čita novine.*

* Rad je napisan u proljeće 1977. Zbog bolesti pripremljen je za tisak tek 1984.

¹ O dubinskom i površinskom ustrojstvu, ishodišnim rečenicama i preoblici atribucije primjerenom hrvatskomu književnom jeziku v. R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1971, 107-118.

² O atribuciji usp. rad u bilješci 2, str. 115. i dalje.

³ Izvedena referencija dobiva se smjenjivanjem određenosti što je nosi pokazna zamjenica i neodređenosti oblika koji se uvrstavaju kao atributi, v. i dalje.

U postupku raščlambе dokidaju se transformacije kojima se od rečenice 1. i 2. dobio diskurz a).⁴

1.2. Da bi se isključila izvedena referencija što je nose određeni oblici pridjeva, uvode se u rečenicama dubinske strukture s pridjevima kao dijelovima imenskoga predikata neodređeni oblici pridjeva.⁵ Ako je u rečenici površinske strukture bio određeni oblik pridjeva kao atribut, ne može se ta određenost izostaviti ili zanemariti, već se mora moći opisati pomoću modela koji je pretpostavljen kao kostur raščlambе. Određenost se ne može izravno zadržati u obliku pridjeva, već se mora izraziti riječima koje same sobom, po svojem temeljnom značenju uključuju određenost, jer se odnose na određene predmete ili pojmove. To su prije svega pokazne zamjenice. One i nemaju svoga leksičkog značenja, već samo svoje gramatičko značenje koje se iscrpljuje upravo u ukazivanju na situaciju ili kontekst. Po svom gramatičkom značenju one i mogu služiti kao meta-jezične jedinice, noseći samo neizvedenu referenciju. Tako će se svaki određeni oblik pridjeva raščlanjivati u dubinskoj strukturi na rečenicu s neodređenim oblikom pridjeva kao predikatnim imenom. Rečenica *Ima sivī šešir* raščlanit će se na ove ishodišne rečenice:

1. *Ima šešir.*
2. *Šešir je siv.*
3. *Šešir je onaj.*

a rečenica *Nosi stari prugasti kaput* raščlanit će se na ove ishodišne rečenice:

1. *Nosi kaput.*
2. *Kaput je prugast.*
3. *Kaput je onaj.*
4. *Kaput je star.*
5. *Kaput je onaj.*

⁴ U rečenicama dubinske strukture afektivna se neutralnost izražava i poretkom riječi (od poznatog - obično izrečenog subjektom - prema novom - obično izrečenom predikatom), pa na prvome mjestu stoji subjekt, a onda slijede, ovisno o vrsti riječi kojom se izriču, priložna oznaka, predikat, objekat.

⁵ Opis određenosti pridjeva pomoću pokazne zamjenice *onaj* kao predikatnoga imena primijenio je R. Katičić u analizi gramatičkoga ustrojstva rečenice (*Jezičkoslovni ogleđi*, str. 115 i dalje). To je jedan od načina opisivanja određenosti (i referencije). Tome se načinu može prigovoriti da u sintaktički opis uvodi neke elemente semantike (referenciju) i čini ih sintaktički relevantnima. Nasuprot tome modelu, stvorio je isti autor (prema usmenoj izjavi u ljeto 1977) drugačiji model. Po tome se modelu dopušta određenost oblika pridjeva i u ishodišnim rečenicama, s time da su onda takvi pridjevi "obilježeni", tj. predodređeni da u površinskoj strukturi moraju (jer jedino to i mogu) biti atributi. Uz takve je oblike transformacija atribucije obavezna jer bismo inače dobili neovjerene rečenice. Taj je model jednostavniji jer operira s manje ishodišnih rečenica i ne prelazi granice sintakse. Tako ćemo od rečenice *Novi list raste* dobiti po tome drugome modelu ove ishodišne rečenice: 1. *List raste*, 2. *List je novi*, a sintaktički obaveznom transformacijom atribucije dobit ćemo prvo rečenicu: a) *List koji raste je novi*, pa zatim dokidanjem zalihosnih dijelova (*koji i je*) rečenicu b) *Novi list raste*.

Uza sve nedostatke opisa određenosti pomoću pokazne zamjenice *onaj*, ostajemo pri njemu jer nam se učinio upotrebljivijim za namjere ovoga rada.

Pri provedbi preoblike atribucije u završnoj se fazi čitava rečenica s pokaznom zamjenicom *onaj* kao imenskim dijelom predikata smjenjuje s određenosti pridjeva i tako se dobiva izvedena referencija:

- a) *Ima šešir koji je siv.*
- b) *Ima siv šešir.*
- c) *Ima siv šešir koji je onaj.*
- d) *Ima onaj siv⁶ šešir.*
- e) *Ima sivi šešir.*

ili:

- a) *Nosi kaput koji je prugast.*
- b) *Nosi prugast kaput.*
- c) *Nosi prugast kaput koji je onaj.*
- d) *Nosi onaj prugast kaput.*
- e) *Nosi prugasti kaput.*
- f) *Nosi prugasti kaput koji je star.*
- g) *Nosi star prugasti kaput.*
- h) *Nosi star prugasti kaput koji je onaj.*
- i) *Nosi onaj star prugasti kaput.*
- j) *Nosi stari prugasti kaput.*

Tu valja posebno istaknuti ovo: da bi u površinskoj strukturi neka riječ mogla biti atribut i u toj riječi biti uključena izvedena referencija, mora se rečenica (s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom) koja se uklapa uz neku riječ uz koju je već uvršten pridjev (ili riječ u ulozi pridjeva) u neodređenom obliku kao atribut, mora se dakle takva rečenica obavezno podvrći preoblici atribucije. U takvim je slučajevima transformacija atribucije *sintaktički obavezna*. Ako je dakle rečenica s predikatnim imenom *onaj* uklopljena uz rečenicu kao što je ona s izrazom *siv šešir* i ako je dobiven izraz *sivi šešir*, mora *sivi* biti uvršteno kao atribut. Evo još jednog primjera:

Gledam crvenu ružu.

Ishodišne su rečenice:

- 1. *Gledam ružu.*
- 2. *Ruža je crvena.*
- 3. *Ruža je ona.*

Uvrštavanje teče ovako:

- a) *Gledam ružu koja je crvena.*
- b) *Gledam crvenu ružu.*

Ako se pri provedbi preoblike atribucije treća ishodišna rečenica s predikatnim imenom *ona* uklapa u rečenicu b) uz imenicu *ruža* s pridjevskim atributom *crvena* i ako *crvena*

⁶ Spacionirano u potcrtanom primjeru označujem riječi koje će nositi ili koje nose izvedenu referenciju.

preuzima referenciju što je nosi pokazna zamjenica *ona*, ne može *crvena* biti uvršteno nikako drugačije već samo kao atribut. Pridjevi ili riječi u ulozi pridjeva s uključenom izvedenom referencijom moraju u rečenici biti uvršteni kao atributi jer bismo inače, po našem modelu, dobivali neovjerene rečenice kao što je ova:

Ruža je crvena.

Pokazna zamjenica *onaj* može biti predikatno ime neke druge ishodišne rečenice, pri čemu to *onaj* nije "obilježeno", tj. nije sudjelovalo u stvaranju izvedene referencije u površinskoj strukturi. Pokazna zamjenica u takvoj ulozi ne mora se i ne može se podvrići obaveznoj preoblici atribucije jer među ishodišnim rečenicama nema rečenice s pridjevom ili riječju u ulozi pridjeva na koje bi *onaj* u površinskoj strukturi prenijelo svoju određenost. Tako se rečenica:

To je onaj šešir.

razlaže na ove ishodišne rečenice:

1. *To je šešir.*

2. *Šešir je onaj.*

Predikatno ime druge ishodišne rečenice *onaj* nije u površinskoj strukturi sudjelovalo u izvedenoj referenciji što bi je mogao nositi npr. određeni oblik pridjeva kao atribut, pa stoga u dubinskoj strukturi nije obilježeno, a prema tome ni podvrgnuto obaveznoj preoblici atribucije.

Budući da većina pridjeva ima dva oblika⁷ (određeni oblik i neodređeni oblik) pretpostavlja se sustav s maksimalnom raznolikošću, tj. sustav u kojemu su svim pridjevima pretpostavljena ta dva oblika: određeni i neodređeni, koji se izriču dvama obličnim nastavcima. Tim dvama oblicima pretpostavljene su i dvije različite funkcije u rečenici: pridjev u neodređenom obliku pogodan je da bude prvenstveno predikat, a zatim atribut i predikatni proširak.⁸ Pridjev u određenom obliku podoban je da bude samo atribut.⁹ Već se iz mogućnosti uvrštavanja u neke sintaktičke funkcije uočava razlika između tih dvaju oblika¹⁰ pa se vidi da je mogućnošću raznolikoga uvrštavanja u sintaktičke funkcije pretežniji, a time i temeljniji, neodređeni oblik pridjeva. Takvo razlučivanje dvaju pridjevskih oblika pokazuje se svrhovito, naročito u primjeni generativnoga transformacijskog modela i tom se funkcionalno utemeljenom razlikom ne stvaraju u principu nikakve poteškoće. Problemi nastaju kod pojedinih pridjeva ili riječi u ulozi pridjeva u

⁷ Polazište za analizu određenosti neće nam biti oblična razlika između pridjeva kad su određeni ili neodređeni, već sintaktički relevantna funkcionalna razlika (različitost u gramatičkom značenju i upotrebi) među oblicima koji se uvrštavaju kao atributi. O obliku kao sredstvu pomoću kojega se ta funkcionalna razlika može izraziti, vodit će se računa jer se oblik obično uzima kao "opipljiv" dokaz određenosti.

⁸ Pridjevom u neodređenom obliku kazuje se samo osobina čega bez odnošenja na pojedinačni predmet. V. i M. Peti, *Predikatni proširak*, HFD, Zagreb 1979.

⁹ Njegova upotreba uključuje i odnošenje na pojedinačni predmet.

¹⁰ Iz popisa sintaktičkih funkcija tih oblika izostavljene su one koje pridjevi mogu imati kad promijene vrstu riječi, tj. kad se poimeniče.

kojima ta razlika ili uopće nije morfološki izražena ili se dva jezična elementa izražavaju istim morfološkim sredstvom. To su: 1. konstrukcije koje nisu pridjevi, ali im je pridruženo gramatičko značenje pridjeva, pa su uvrštene u ulozu pridjeva, 2. pridjevi koji imaju samo nastavke određenih oblika pridjeva i 3. pridjevi koji imaju samo nastavke neodređenih oblika pridjeva.

1.3. Razlika između određenog i neodređenog oblika pridjeva postepeno se gubi. Jedan od razloga tome procesu jest gubitak značenjske opreke između tih dvaju likova koji se izražavaju dvama različitim oblicima¹¹ (nešto prvi put spomenuto - neodređeni oblik, poznato, već spomenuto - određeni oblik).¹² Tako je kod nekih pridjeva prevagnula upotreba samo određenog, a kod drugih samo neodređenog oblika pa su se, ovisno o tome, sačuvali samo nastavci za određeni oblik ili samo nastavci za neodređeni oblik. Pod pretpostavkom da se određeni i neodređeni oblik pridjeva obavezno razlikuju razumijevamo samo funkcionalnu različitost (samo različitost u gramatičkom značenju i upotrebi), ali ne i razliku u obliku. To znači da smo određenost i neodređenost pridjeva pretpostavili kao obavežnu različitost koja se morfološki može neutralizirati u jednom obliku. Dakle pridjevi su ili određeni ili neodređeni samo se ta razlika negdje ne vidi jer se izražava jednim morfološkim znakom.

1.4. Ako pođemo od pretpostavke da se određeni i neodređeni oblici pridjeva razlikuju oblikom i značenjem i ako se držimo načela da se određeni oblik pridjeva u službi atributa najbolje može opisati pomoću pokazne zamjenice *onaj*, nameće se pitanje mogu li se na taj način opisivati i atributi koji se ne izriču pridjevima. Da bi se moglo odgovoriti na to pitanje, mora se proanalizirati gramatičko značenje pridjeva i status onih oblika koji nisu pridjevi u odnosu na to gramatičko značenje.

1.4.1. Ako smo nekim oblicima koji nisu pridjevi pridružili gramatičko značenje pridjeva i time im omogućili da budu pridruženi nekom nomenu u funkciji atributa, znači

¹¹ Stjepan Ivšić, *Poredbena slavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970, str. 324 i drugi autori.

¹² Egon Fekete u radu po naslovom *Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovenski filolog, knj. 28, sv. 1-2, Beograd 1969, 321-386 i Južnoslovenski filolog, knj. 29, sv. 3-4, Beograd 1973, 67-519, smatra da kategoriju određenosti u pridjeva, te prema tome i upotrebu dužeg i kraćeg oblika pridjeva, ne treba vezivati uz prethodnu spomenutu imenice (to se u jezicima s članom postiže upotrebom određenog i neodređenog člana) jer je kategorija određenosti širi pojam od kategorije poznatosti. Načelno je poznat pojam uvijek i određen, ali ne i obrnuto. Upravo zbog toga što je poznatost uži pojam od određenosti, držat ćemo se uglavnom tzv. članskog pristupa određenosti. Određenost ćemo tražiti ondje gdje bi se u jezicima s članom očekivala upotreba određenog člana, dakle ondje gdje je riječ o određenosti osobinom (po Feketeu - deskriptivna funkcija pridjeva: Niz lice mu se točile suze i natapale čupavi brk) ili o određenosti osobinom i identifikacijom (po Feketeu identifikacijska funkcija pridjeva: Vrativši se nađe bolesnoga slugu zdrava. Iz daljine plovi teški bombarder) a neodređenost ondje gdje bi se očekivala upotreba neodređenog člana.

Težište je ovoga rada na razlici između određenih i neodređenih oblika u postupku zamjene atribucije predikacijom. O određenosti usp. Egon Fekete navedeni rad i L. Deszö, *Tipološka razmatranja, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika*, br. 1, Novi Sad 1971, od str. 72 do 86.

da smo im pridružili sve ono što čini gramatičko značenje pridjeva. A gramatičko značenje pridjeva nije samo izricanje svojstava i na tome zasnovana sposobnost pridjeva da budu uvršteni kao atributi. Gramatičko značenje pridjeva jest i to da izriču određenost i neodređenost.¹³

1.4.2. Referencija uključuje odnošenje na pojedinačni predmet. Ona se temelji na semantičkoj zalihosti jedinica u diskurzu, pa se na osnovi jedne ili više osobina neki predmet identificira kao poznat, određen. Referencija je sintaktički relevantna semantička kategorija. Ona se izražava različitim jezičnim sredstvima, i to morfološkim i prozodijskim: dugim vokalom u nastavku, eventualnom promjenom akcenta - u pridjevskih riječi - i rečeničnim akcentom i intonacijom - u ostalih oblika u funkciji atributa - pri čemu rečenični akcent i intonacija padaju na riječi koje nose određenost. S obzirom na referenciju određenost pridjeva ima preznak plus, a neodređenost preznak minus.

U gramatičko značenje pridjeva ulazi i stupnjevanje pridjeva koje se zasniva na mogućnosti izricanja odnosa usporedbe. Ti se odnosi također izriču gramatičkim morfemima. Mogućnost komparacije sadržana je u pridjevima kao vrsti riječi,¹⁴ zadanoj određenim morfološkim razredom. Mogućnost komparacije pridjeva pretkaziva je po njima kao vrsti riječi. Oblici koji nisu pridjevi,¹⁵ uvrštavanjem u funkcije za koje su najpodobniji pridjevi, ne mijenjaju morfološki razred kojemu pripadaju, te prema tome ne mogu oblikom izricati onaj na sebe preuzeti element gramatičkoga značenja pridjeva koji je uvjetovan pripadnošću drugačijem morfološkom razredu nego što je njihov.

Zanimljivo je vidjeti kako se odnose riječi koje se uvrštavaju u ulozu pridjeva kao atributi. Pokazuje se tako da neke zamjenice i brojevi koje jesu pridjevske riječi - dakle riječi koje i morfološki razlikuju tri roda kao i pridjevi, ipak nisu potpuno ekvivalentne pridjevima jer nemaju neopisnu komparaciju, što je uvjetovano pripadnošću drugim morfološkim razredima. Padežni, prijedložni izrazi i prilozi kao atributi nemaju mogućnost razlikovanja rodova oblikom a nemaju ni deklinaciju. Po pripadnosti svojem

¹³ Određenim se oblicima pridjeva izriče zapravo određenost imenice kojoj se neki oblici pridružuju kao atributi. Zbog toga, u sintaktičkom smislu, i nema određenosti pridjeva izvan veze s imenicom. Pod određenostu neke riječi koja otvara mjesto pojedinim oblicima u službi atributa razumijeva se ostvarenost izraza neke postave u nekom prethodnom tekstu i sadržaja neke postave u nekoj prethodnoj situaciji. Značenje te postave upravo se po prethodnoj ostvarenosti izraza i sadržaja smatra poznatim, određenim. U daljem će se tekstu upotrebljavati i termin (prethodni) kontekst kojim se označuje ostvarenost izraza neke postave u tekstu i ostvarenost sadržaja neke postave u prethodnoj situaciji. Određenost dakle uključuje u sebi prethodnu ostvarenost izraza i sadržaja, pa prema tome i poznatost značenja i na osnovi toga može se govoriti o referenciji (odnošenju na nešto) jer se ono što je već ostvareno smatra poznatim, pa se na nj može upućivati. Usp. i navedeni rad E. Feketea koji, slažući se s M. Stevanovićem, također smatra da kategoriju (ne)određenosti ne treba vezivati uz (ne)poznatost osobine, već uz određenost imeničkog pojma (str. 353). On drži da je svaka jedinka (izvan govorno-misaonih procesa) objektivno određena s obzirom na mjesto i vrijeme u odnosu na druge predmete. Subjektivno jedinka može biti i određena i neodređena, što zavisi od mogućnosti percipiranja odnosa koji karakteriziraju svaku jedinku (str. 384).

¹⁴ Vrsta riječi određena je pripadnošću nekom morfološkom razredu i gramatičkim zanečenjem.

¹⁵ Za oblike koji nisu pridjevske riječi ni pridjevi, a uvrštavanju se kao atributi, upotrebljavat će i termin nepridjevski oblici.

morfološkom razredu ne mogu prilozi, prijedložni izrazi i padežni izrazi imati ni komparaciju. Oni izriču samo dva elementa gramatičkoga značenja pridjeva koja su bitna za njihovo uvrštavanje kao atributa, a to je mogućnost izricanja svojstava i mogućnost pridijevanja imenici, bolje reći nomenu. Upravo su ta dva elementa gramatičkoga značenja pridjeva najbitnija za uvrštavanje nekog oblika kao atributa. Odnos različitih vrsta riječi koje se uvrštavaju kao atributi i osobina pridjeva može se grafički prikazati ovako:

		gramatičko značenje			
		3 roda	neopisna komparacija	izricanje svojstva	pridijevanje ime- nici (nomeni)
pridjevske riječi	pridjev	+	+	+	+
	zamjenica broj	+	-	+	+
prijedložni izraz padežni izraz		-	-	+	+
prilog		-	-	+	+

Valja pri tom napomenuti da oni oblici koji morfološki ne mogu razlikovati tri roda, mogu sintaktički izražavati sva tri roda jer se pridijevaju imenicama svih triju rodova, npr.: *čovjek bez šešira, žena bez šešira, dijete bez šešira*.¹⁶

1.4.3. Pitanje je sada da li neki oblici koji nisu pridjevi ni pridjevske riječi, a uvršteni su kao atributi, mogu izricati određenost i neodređenost.¹⁷

Da bi se moglo govoriti o određenosti nepridjevskih oblika kao atributa, mora se pretpostaviti da se atributi izraženi nepridjevskim oblicima prozivode na isti način kao i atributi izrečeni određenim oblicima pridjeva, to znači pomoću rečenice s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom.¹⁸ Ako je polazište za proizvodnju nepridjev-

¹⁶ Usp. i primjere tipa: *naša Dagmar, mala Ines* i sl.

¹⁷ Zamjenice koje se mogu uvrštavati kao pridjevi uvijek su po svojem gramatičkom značenju određene. Izuzimaju se neodređene zamjenice složene s *koji, čiji, kakav* i upitne zamjenice kojima se pita o kvaliteti čega (*kakav, kolik*).

¹⁸ Moglo bi se prigovoriti da opis određenosti pomoću pokazne zamjenice kao predikatnog imena nije valjan i da pravilo o obaveznosti neodređenih oblika u dubinskoj strukturi nije dosljedno provedeno jer pokazna zamjenica zadržava određenost i u dubinskoj strukturi. Pokazna zamjenica *onaj* (a i druge pokazne zamjenice) jest određena i u dubinskoj strukturi (a onda i u površinskoj strukturi), ali ta je određenost osnovna, proizlazi iz nje same, iz njezina vlastita značenja kao zamjenice, za razliku od drugih određenih oblika kod kojih je određenost uvijek izvedena od neodređenosti i pokaznosti, i to tek u vezi s imenicom, dakle u rečenici.

skim oblicima kao atributima istovrsno kao određenim pridjevima u službi atributa, mora se vidjeti što se događa s pokaznom zamjenicom u postupku prozvodnje. Rečenica se tom pokaznom zamjenicom kao predikatnim imenom smijenila se u određenom obliku pridjeva s određenošću izraženom pomoću nastavka *-i*, pomoću dužine i eventualne promjene akcenta. Budući da se rečenica s tom zamjenicom kao predikatnim imenom ne može kod nepridjevskih oblika smijeniti se posebnim morfološkim znakom, jedina je mogućnost da se smijeni s nekim prozodijskim elementom koji izražava određenost. Određenost se tu smjenjuje s rečeničnim akcentom i intonacijom u kojoj tonski vrh pada na slog one riječi (ili jedne od onih riječi) kojima se izriče atribut. Da se i nepridjevskim oblicima kao atributima može izricati određenost, najbolje se vidi po tome što im se može postaviti isto pitanje koje se postavlja određenim oblicima pridjeva kao atributima, tj. pitanje *koji*:

sivi šešir - koji šešir : siv šešir - kakav šešir
 tišina nad Aljmašem - koja tišina
 čovjek sijede brade - koji čovjek
 drugi čovjek - koji čovjek
 isti čovjek - koji čovjek
 ularsko uže - koje uže
 posljednji tramvaj - koji tramvaj
 kraći kraj - koji kraj
 najuži dan - koji dan
 susjed zdesna - koji susjed itd.

1.4.4. Promotrit ćemo sada s gledišta određenosti i neodređenosti pridjeve koji imaju samo nastavke za izricanje određenoga oblika. To su po tradicionalnoj gramatici pridjevi na *-ski*, *-ji* i komparativi pridjeva. Ako se pridjevi s tim nastavcima (i njihovim alomorfi-ma) promatraju s morfološkoga aspekta i ako se samo na osnovi oblika zaključuje o određenosti i u njoj uključenoj referenciji,¹⁹ može se doista činiti da su ti oblici uvijek određeni. Prihvatimo li tu pretpostavku, znači da pridjevima na *-ski*, *-ji* oduzimamo mogućnost da budu dijelovi imenskoga predikata u rečenicama dubinske strukture, isto onako kao što to činimo određenim oblicima onih pridjeva koji imaju dva oblika, npr.:

* *Milicionar je bio neumoljiv̄.*

kad ih zbog neovjerenosti zamjenjujemo neodređenim oblicima:

Milicionar je bio neumoljiv.

Prema tome ni rečenica

Uže je ularskō.

ne bi bila ovjerena. Iz iskustva znamo da ta rečenica ipak jest ovjerena, ali pod jednim uvjetom, a taj je da se može postaviti pitanje kakvo je uže. Budući da je moguće postavi-

¹⁹ Jer kao što ne postoje atributi izvan rečeničnog ustrojstva, a određenost se izriče pridjevima u funkciji atributa, zaključujemo da je kategorija određenosti sintaktička kategorija jer se ostvaruje u rečenici. V. i László Dezső, *Tipološka razmatranja, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika*, br. 1, Lingvistički radovi Instituta za hungarologiju, Novi Sad 1971, 76.

ti takvo pitanje, znači da je taj pridjev u ovoj rečenici upotrijebljen u onom značenju koje imaju neodređeni oblici pridjeva, premda nas sam oblik ovakvih pridjeva upućuje na to da je riječ o određenom obliku, što pridjev kao atribut i pokazuje u drugoj rečenici:

Ugarskō uže ima više niti.

Za razliku od drugih pridjeva kod kojih je razlika *određen* : *neodređen* i morfološki izraziva, kod pridjeva na *-ski*, *-ji* jednim se oblikom izražava i određenost i neodređenost. Da bi se pri proizvodnji rečenica površinske strukture znalo da li je riječ o određenosti ili neodređenosti oblika, mora se za svaku određenost pretpostaviti u dubinskoj strukturi rečenica s pokaznom zamjenicom kao predikatnim imenom. Drugim riječima kod pridjeva s nastavkom samo za određeni oblik nije se zatrla razlika *određen* : *neodređen*. Ona se samo morfološki neutralizirala u jednom obliku koji time više nije ni određen ni neodređen, već dvoznačan. Određenost pridjeva na *-ski*, *-ji* dobiva se pri preobličavanju u attribute površinske strukture iz dviju rečenica: jedne s pridjevom na *-ski* ili *-ji* kao predikatnim imenom i druge s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom:

1. *Kurija nas gordo promatra sa stijene.*
2. *Kurija je plemićka.*
3. *Kurija je ònā.*
4. *Kurija je stāra.*
5. *Kurija je ònā.*

- a) *Kurija koja je plemićka gordo nas promatra sa stijene.*
- b) *Plemićka kurija gordo nas promatra sa stijene.*
- c) *Plemićka kurija koja je ònā gordo nas promatra sa stijene.*
- d) *Ònā plemićka kurija gordo nas promatra sa stijene.*
- e) *Plemićka kurija gordo nas promatra sa stijene.*
- f) *Plemićka kurija koja je stāra gordo nas promatra sa stijene.*
- g) *Stāra plemićka kurija gordo nas promatra sa stijene.*
- h) *Stāra plemićka kurija koja je ònā gordo nas promatra sa stijene.*
- i) *Ònā stāra plemićka kurija gordo nas promatra sa stijene.*
- j) *Stārā plemićka kurija gordo nas promatra sa stijene.*

Ako u dubinskoj strukturi nije pretpostavljena ishodišna rečenica sa zamjenicom *ònāj* kao predikatnim imenom, znači da će pridjev u površinskoj strukturi biti neodređen. Njime se neće izražavati odnošenje na jedan predmet, već će se izražavati kvaliteta čega. U skladu s time *plemićka kurija* može biti i *kurija* koja nije jedna, određena, već je (po građi, npr.) onakva kakve plemićke kurije jesu. Kvaliteta se eksplicitno pokazuje u ovim primjerima:

Mlad, zdrav momak traži se kao pivničarski pomoćnik.

Ti plačeš, a tako staračke sveznajuće oči imaš!

Desnica, Vidik 74

Šegedin, Vidik 18

1.4.4.1. Kao pridjevi na *-ski, -ji* ponašaju se i komparativi, pa i superlativi pridjeva. I oni mogu značiti određenost ili neodređenost, ovisno o tome kakvu smo im dubinsku strukturu pretpostavili. To se vidi iz pitanja koja možemo postaviti na neku rečenicu:

Roditelji su mu kupili tamnije odijelo.

Kakvo odijelo?

Koje odijelo?

1.5. Tradicionalna je gramatika držala da su pridjevi na *-ov* (s alomorfima), *-in* neodređeni jer završavaju neodređenim nastavcima. Takvi pridjevi mogu bez poteškoća biti upotrijebljeni i kao pridjevi u službi atributa ili u službi predikat: (zajedno s kopulom). Stoga se naizgled čini da je posve opravdano mišljenje da ti pridjevi izražavaju samo neodređenost. Pođemo li od toga gledišta, postavlja se pitanje ruši li se naša pretpostavka o tome da svi oblici koji se uvrštavaju kao atributi mogu izricati određenost ili neodređenost. Pažljivija analiza pokazuje posve drugačije odnose. Naime, pridjevima na *-ov, -in* kao atributima može se bez poteškoća postaviti pitanje *koji*. Ono čak izgleda običnije nego pitanje s *kakav*:

Donio je bratovu knjigu.

(Koji knjigu? - Onu koja je bratova, a ne bilo koju drugu.)

iako je i pitanje s *kakav* moguće:

(Kakvu knjigu je donio? - Takvu kakva je bratova.)

To pokazuje da pridjevi na *-ov, -in* mogu izricati određenost.

Pretpostavka svakoj određenosti pridjeva kao atributa u površinskoj strukturi jest postojanje jedne rečenice u dubinskoj strukturi sa zamjenicom *onaj* kao dijelom imenskoga predikata. Kad se ishodišne rečenice sklapaju onako kako je predviđeno preoblikom atribucije, određenost koja se u jednoj od njih izriče zamjenicom *onaj* smjenjuje se s prozodijskim elementima, a prvenstveno s rečeničnim akcentom. Dakle kad je izrazu *bratova* pridruženo gramatičko značenje određenosti (ne bilo koji, već onaj), izriče se to rečeničnim akcentom koji pada na tu riječ (u primjeru označeno spacionirano):

1. *Donio je knjigu.*

2. *Knjiga je bratova.*

3. *Knjiga je ònā.*

a) *Donio je knjigu koja je bratova.*

b) *Donio je bratovu knjigu.*

c) *Donio je bratovu knjigu koja je ònā.*

d) *Donio je ònū bratovu knjigu.*

e) *Donio je bratovu knjigu.*

I kod pridjeva koji morfološki imaju jedan (neodređen) oblik došlo je do neutralizacije izraza jedne gramatičke kategorije.

1.6. Iz sustava gramatičkih značenja što ih pridjevi mogu preuzeti u rečenici čini se da ispadaju brojevi kao atributi jer oni ne odgovaraju na pitanja koja se postavljaju pridjevima (*kakav, koji*), već na pitanje *koliko*, a ipak se glavni broj *jedan, jedna, jedno*, i svi redni brojevi, svrstavaju u pridjevske riječi jer imaju tri roda kao i pridjevi. Iz iskustva

znamo da brojevi mogu biti uvršteni kao atributi, tj. da im može biti pridruženo gramatičko značenje pridjeva da označuju imenicu, samo što oni, za razliku od pridjeva, ne izriču kvalitetu imenice, već izriču osobinu te imenice s obzirom na brojivost. U gramatičkim i drugim priručnicima²⁰ brojevi se, s obzirom na eksplicitno i neeksplicitno izricanje brojnih odnosa, tj. odnosa količine, dijele na određene i neodređene. Određeni su svi glavni i redni brojevi, a neodređeni su: neodređeni prilog (*nekoliko*), neodređena zamjenica (*sav*) i prilozi količine (*puno, malo...*). Takva je podjela posve ispravna kad se vodi računa o izricanju količinskih odnosa, tj. kad se radi o određenosti ili neodređenosti sadržanoj u leksičkom značenju svakoga takvog izraza. Broj *pet*, npr., određen je po svojem leksičkom značenju jer znači točno određenu količinu čega, i to količinu koja se sastoji baš od pet jedinica, a ne od neodređenog broja jedinica. Tzv. leksička određenost broja *pet* proizlazi iz sustava brojeva. Neodređena količina čega kazuje se npr. izrazom *nekoliko* i dr. Ali brojevi u funkciji atributa osim izricanja određene količine čega imaju i drugu funkciju, a to je kao i kod određenosti pridjeva odnošenje na neke pojmove ili predmete. Kad se brojevima pristupa s toga aspekta, predodžba o njima postaje drugačija. Pitanju za pridjeve u neodređenom obliku (*kakav*) ekvivalentno je u brojeva pitanje *koliko*. Glavnim se brojem daje podatak o točno određenoj količini onoga što se kazuje imenicom ili imeničkom zamjenicom, rednim se brojem kazuje određeno mjesto jedinice u nekom redosljedu.

Da bismo mogli analizirati glavne i redne brojeve i neodređenu zamjenicu *sav*, tj. zamjenicu kojom se kazuje količina, s obzirom na to da li se njima izriče određenost ili ne, uzet ćemo za polazište mogućnost tih brojeva da budu dijelovi imenskoga predikata:

Knjiga je jedna.

Jedrilica je deseta.

Riba je sva.

Sve su tri rečenice ovjerene. Iz pretpostavke da samo neodređeni, tj. sintaktički neodređeni, pridjevi mogu biti dijelovi imenskoga predikata proizlazi zaključak da su neodređena zamjenica *sva* te brojevi *jedna* i *deseta* sintaktički neodređeni jer se može postaviti pitanje *koliko knjiga, koliko ribe, kakva jedrilica*.

Kako smo određenost pridjeva opisivali kao neodređenost + *onaj*, moramo tako opisivati i određenost drugih oblika koji se uvrštavaju kao atributi, pa onda i brojeva i neodređene zamjenice. A da bi se nekim brojem mogla izricati određenost, pretpostavlja se da je i on proizveden na isti način kao i određeni pridjev, dakle od oblika kojima se izriče neodređenost i zamjenice *onaj*. Određenost što se izriče rečenicom sa zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom smjenjuje se (za redne brojeve) u površinskoj strukturi s prozodijskim elementima ovako:

1. *Knjiga je bila stāra.*
2. *Knjiga je bila pētā.*
3. *Knjiga je bila òna.*

²⁰ V. i Rikard Simeon, *ERLN*, pod natuknicom *određen*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

- a) *Knjiga koja je bila pētā bila je stāra.*
- b) *Pētā knjiga bila je stāra.*
- c) *Pētā knjiga koja je bila ònā bila je stāra.*
- d) *Ònā pētā knjiga bila je stāra.*
- e) *Pētā knjiga bila je stāra.*

U tako dobivenoj rečenici može se rednom broju postaviti pitanje za određeni oblik pridjeva, dakle *koja - koja knjiga - peta*. Pri analizi određenosti kod rednih brojeva ne smije nas zavesti oblik rednoga broja koji dočetakom *-i* sugerira određenost kakva je kod pridjeva jer se izražava morfološki istim sredstvom. Međutim, tako izražena određenost rednih brojeva proizlazi iz mjesta pojedinoga rednoga broja u bilo kojem redosljedju i ona je uvijek ista s obzirom na mjesto u bilo kojem redosljedju. *Peti* je uvijek *peti* bilo da je riječ o nizu stupova, vrhova, aviona, i tada se uvijek pita koji po redu. Kad se rednim brojem izriče određenost, to znači kad mu je pretpostavljena dubinska struktura s jednom rečenicom u kojoj je dio imenskoga predikata riječ *onaj*, onda nije riječ o petom mjestu u bilo kojem redosljedju, nego baš o onom *peti* (ili *peta* ili *peto*) za koji se iz prethodnog konteksta zna da je *peti* u jednom posve određenom (*poznatom*) redosljedju na koji se taj čas misli. Kad se izrazom *peta knjiga* izriče određenost, ne zanima nas toliko mjesto *pete* u redosljedju, pa zato i ne pitamo *koja po redu (knjiga), već koja (knjiga)*. To znači da se izrazom *peta knjiga* (kad se s *peta* kazuje određenost) izriče određenost kojom se upozorava da je imenica, što je tom obliku kao atributu otvorila mjesto u rečeničnom ustrojstvu, poznata iz prethodnoga konteksta i da se broj *peti* odnosi baš na tu imenicu (*knjiga*) koja je poznata, spomenuta, a ne na bilo koju drugu. Zbog toga se takvu obliku postavlja pitanje *koja*, kao i za određeni oblik pridjeva.

I glavnim brojem *jedan, jedna, jedno* može se također izricati određenost. Tada se i oni proizvode od rečenica dubinske strukture među kojima jedna ima predikatno ime *onaj*. Rečenica s tim predikatnim imenom smjenjuje se u površinskoj strukturi s proizvodjskim elementima (rečeničnim akcentom i intonacijom). Tim elementima izražava se ona određenost koju je u dubinskoj strukturi nosila zamjenica *onaj*:

1. *Knjiga je na stolu.*
 2. *Knjiga je jedna.*
 3. *Knjiga je ona.*
- a) *Knjiga koja je jedna je na stolu.*
 - b) *Jedna knjiga je na stolu.*
 - c) *Jedna knjiga koja je ona je na stolu.*
 - d) *Ona jedna knjiga je na stolu.*
 - e) *Jedna knjiga je na stolu.*

U rečenici e) nije nam bitno ustanovljavanje količine knjiga na stolu, već nam je važno to da je jedna knjiga koja je prije spomenuta, koja je otprije poznata, na stolu.

Neodređena zamjenica *sav* kojom se kazuje neodređena količina jedinica koje se broje može također izricati određenost. Određenost se kod nje proizvodi i izražava na isti način kao i kod glavnog broja *jedan*:

1. *Riba je smrznuta.*

2. *Riba je sva.*

3. *Riba je ònā.*

a) *Riba koja je sva smrznuta je.*

b) *Sva riba je smrznuta.*

c) *Sva riba koja je ònā je smrznuta.*

d) *Ònā sva riba je smrznuta.*

e) *Sva riba je smrznuta.*

Određenost i neodređenost ne izražava se, dakle, samo u pridjeva nego i u brojeva (glavnih i rednih) i u neodređenoj zamjenici. Kad se glavnim brojem u rečenici ne izriče određenost, kazuju glavni brojevi određenu količinu jedinica koje se broje. Kad se neodređenom zamjenicom ne izriče određenost, kazuje se njome neodređena količina jedinica koje se broje. Kad se rednim brojevima ne izriče sintaktička određenost, kazuju oni mjesto jedinice koja se broji u bilo kojem brojevnom nizu.

1.7. Neće biti na odmet da se pozabavimo i posvojnim zamjenicama u funkciji atributa. Proanalizirat ćemo njihov oblik i značenje te pokušati odrediti njihov status s obzirom na izricanje određenosti i neodređenosti.

Posvojne zamjenice *moj, tvoj, naš, vaš* mijenjaju se kao i određeni pridjevi. Ako se polazi od njihove paradigme, moglo bi se (po analogiji s paradigmom određenih pridjeva) zaključiti da su i one određene. No moramo vidjeti u čemu se sastoji određenost posvojnih zamjenica i da li je ta određenost istovjetna onoj što je imaju određeni pridjevi.

Dok je kod određenih pridjeva u prvom planu odnošenje na pojedinačni predmet, a u drugom planu osobina, dok se određenim pridjevima dakle drugom sudioniku u komunikaciji sugerira da je riječ o poznatoj, određenoj jedinki (koju on na osnovi prethodnog konteksta može identificirati), dotle se samim značenjem posvojnih zamjenica izražava posve druga vrsta određenosti, tj. određenost s obzirom na pripadanje nekom licu.²¹ Posvojne zamjenice kao atributi izriču određenost s obzirom na pripadanje onoga što se kazuje imenicom onome što se kazuje posvojnomo zamjenicom kao atributom, i to pripadanje bez obzira na prethodni kontekst. *Moja knjiga* znači da je to knjiga koja ima posve određenu osobinu da pripada meni, a ne kome drugome, bez obzira na to da li je prethodno spomenuta i bez obzira na to da li je eventualni sudionik u komunikaciji može identificirati kao jedinku. To je prije svega *takva knjiga*, a ona ima osobinu da je moja. I kao što je kod rednih brojeva bila riječ o određenosti sadržanoj u samom njihovom značenju, o osobini da mogu zauzimati jedno mjesto u bilo kojem nizu, tako se kod posvojnih zamjenica izriče osobina zamjenica s obzirom na mogućnost pripadanja onome licu na koje se zamjenica odnosi potpuno nezavisno od prethodnog konteksta. Posvojnim se zamjenicama izriče dakle i određenost pripadanja izvan rečenice. Da zaključimo: kad izraz *moja knjiga* odgovara na pitanje *kakva knjiga*, označuje bilo koju

²¹ "Posvojne zamenice mogu se predstaviti kao jedna varijanta ličnih zamenica koje zamenjuju posesor". L. Dezsö, str. 83.

knjigu koja je takva kakva je moja, tj. takva knjiga kojoj se može pripisati osobina da je moja (koja je određena pripadanjem meni). Kad izraz *moja knjiga* odgovara na pitanje *koja knjiga*, kazuje se njime da je to određena knjiga na koju ja upućujem. To je ona knjiga koja je moja, a ne bilo koja druga. Ta je knjiga spomenuta u prethodnom kontekstu, određena u rečenici, dakle određena onako kao su određeni pridjevi.

Pokazali smo već kod drugih izraza koji se uvrštavaju kao atributi da se određenost tih izraza u funkciji atributa ne može izvesti iz njihovih oblika, te da valja biti oprezan u povlačenju paralele između oblika i njihovih funkcija u rečenici.

Kad smo razjasnili značenje određenosti posvojnih zamjenica, moramo automatski staviti pod znak pitanja i naš početni "najlogičniji" zaključak po kojemu posvojne zamjenice s obzirom na određenost imaju predznak plus. Držimo li se načela da pri zamjeni atribucije predikacijom predikatno ime u imenskom predikatu mora s obzirom na određenost imati predznak minus, znači da u tom postupku zamjene moramo i posvojne zamjenice kao dijelove imenskoga predikata pretpostaviti kao neodređene: *Knjige su moje*. Analiziramo li međutim rečenicu

Moje knjige stoje na polici.

vidjet ćemo da se može pitati i *kakve knjige* i *koje knjige*. Budući da je moguće postaviti oba pitanja, znači da ta rečenica s obzirom na (ne)određenost može imati i predznak plus i predznak minus. Na osnovi toga zaključujemo da se dubinska struktura te rečenice, kad s obzirom na određenost ima predznak minus, mora razlikovati od dubinske strukture te rečenice kad s obzirom na određenost ima predznak plus. Ako naša rečenica odgovara na pitanje *kakve knjige*, pretpostavljena joj je ova dubinska struktura:

1. *Knjige stoje na polici.*
2. *Knjige su moje.*

Postupak uvrštavanja ovakav je:

- a) *Knjige koje su moje stoje na polici.*
- b) *Moje knjige stoje na polici.*

Da bi se moglo pitati *koje knjige*, mora se pretpostaviti dubinska struktura u kojoj će biti sadržan elementat određenosti:

1. *Knjige stoje na polici.*
2. *Knjige su moje.*
3. *Knjige su one.*

Te se rečenice uvrštavaju ovako:

- a) *Knjige koje su moje stoje na polici.*
- b) *Moje knjige stoje na polici.*
- c) *Moje knjige koje su one stoje na polici.*
- d) *One moje knjige stoje na polici.*

A da bi se postupak uvrštavanja mogao izvesti do kraja, mora se znati na što će se prenijeti određenost što je nosi rečenica s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim ime-

nom. Kako posvojne zamjenice već imaju paradigmu kakvu imaju i određeni pridjevi²² (samo što se njome - kao što smo vidjeli - ne izriče određenost kakva je kod određenih pridjeva), znači da ne postoji mogućnost da im se doda još jedan gramatički morfem kojim bi se izrazila određenost, tj. da im se doda još jedan gramatički morfem s kojim bi se rečenica s predikatnim imenom *onaj* smijenila. Budući da rečenica s *onaj* ne može svoju određenost prenijeti ni na jedan gramatički morfem, ostaje jedino mogućnost da se smijeni s kojim prozodijskim elementom (rečeničnim akcentom, intonacijom):

e) *Moje knjige stoje na polici.*

Tek u tako dobivenoj rečenici izriče se zamjenicom *moj* određenost i tek tako dobivena rečenica odgovara na pitanje *koje knjige stoje na polici* i omogućuje odgovor: *one koje su moje*. U prilog tvrdnji da su posvojne zamjenice po svojem značenju neodređene govori i činjenica da mogu biti uvrštene kao atributi zajedno s neodređenim pridjevima:

On je moj dobar drug.

RTZ, lipanj 1976.

Ta rečenica ima ovu dubinsku strukturu:

1. *On je drug.*
2. *Drug je dobar.*
3. *Drug je moj.*

Rečenice 1, 2 i 3 uvrštavaju se ovim redom:

- a) *On je drug koji je dobar.*
- b) *On je dobar drug.*
- c) *On je dobar drug koji je moj.*
- d) *On je moj dobar drug.*

Ispravnost ovakve pretpostavke potvrđuju i ovi, nasumce odabrani, primjeri:

Preko...njega...nije mogao proći moj to pao bunovan izgled.

Šegedin, Vidik 28

Osjeti da bi još jednom mogao početi prelistavati čitav svoj život.

Šegedin, Vidik 34

Svejedno čovjek obađe čitav svoj krug.

Desnica, Vidik 72

Na takvim se primjerima vidi da se riječima koje su uvrštene kao atributi doista izriče osobina imenice *drug*, pa i imenicā *izgled*, *život*, *krug*. Jednom govorno lice označuje tu imenicu *drug* po pripadnosti sebi, a drugi je put označuje i kvalitativno. To je dakle *drug* s kojim je prvo lice u izvjesnom odnosu: *drug* pripada prvom licu. Taj *drug* ima još i osobinu da je dobar, ali ta je osobina ograničena značenjem riječi *moj*, što znači da je njegova dobrota ograničena samo na prvo lice (mene). Izrekom se *moj dobar drug* kazuje da je taj *drug* dobar meni, a ne zna se i ne zanima nas kakav je on prema drugima. Posvojna zamjenica može međutim stajati i uz određeni pridjev:

Donio sam tvoj stari šešir.

XX

²² Po tradicionalnoj gramatici promjenu određenih pridjeva nisu imale posvojne zamjenice trećega lica: *njegov*, -a, -o, *njezin*, -a, -o, *njihov*, -a, -o, kad se njima izicala neodređenost.

U to se ... pojavi na vratima kuhinje naš vjerni pokojni haramija...

S. Novak, Vidik 88

Te se rečenice mogu razumjeti na dva načina, pa prema tome na dva načina i raščlaniti na ishodišne rečenice, ovisno o tome da li se s oba izraza (*tvoj*, *stari*) izriče određenost ili se samo jednim od njih izriče određenost. Prva je mogućnost:

Donio sam tvoj stari šešir, što stoji u opoziciji s npr. *tvoj novi šešir*. Tada u dubinskoj strukturi imamo ove ishodišne rečenice:

1. *Donio sam šešir.*
2. *Šešir je star.*
3. *Šešir je tvoj.*
4. *Šešir je onaj.*

Ishodišne se rečenice uvrstavaju ovako:

- a) *Donio sam šešir koji je star.*
- b) *Donio sam star šešir.*
- c) *Donio sam star šešir koji je onaj.*
- d) *Donio sam onaj star šešir.*
- e) *Donio sam stari šešir.*
- f) *Donio sam stari šešir koji je tvoj.*
- g) *Donio sam tvoj stari šešir.*

Druga je mogućnost razumijevanja ova:

Donio sam tvoj stari šešir. Ta se rečenica člani na ove ishodišne rečenice:

1. *Donio sam šešir.*
2. *Šešir je star.*
3. *Šešir je onaj.*
4. *Šešir je tvoj.*
5. *Šešir je onaj.*

Uvrštavanje ishodišnih rečenica ovakvo je:

- a) *Donio sam šešir koji je star.*
- b) *Donio sam star šešir.*
- c) *Donio sam star šešir koji je onaj.*
- d) *Donio sam stari šešir.*
- e) *Donio sam stari šešir koji je tvoj.*
- f) *Donio sam tvoj stari šešir.*
- g) *Donio sam tvoj stari šešir koji je onaj.*
- h) *Donio sam tvoj stari šešir.*

Time bi rečenica bila opisana.

Posvojne zamjenice mogu međutim stajati i uz neodređene pridjeve:

Donio je moj star šešir.

I toj se rečenici mogu pretpostaviti dvije dubinske strukture. Prva je ova:

1. *Donio je šešir.*
2. *Šešir je star.*
3. *Šešir je moj.*

Te se rečenice uvrštavaju ovako:

- a) *Donio je šešir koji je star.*
- b) *Donio je star šešir.*
- c) *Donio je star šešir koji je moj.*
- d) *Donio je moj star šešir.*

Tada se i posvojnomo zamjenicom i pridjevom izriče samo osobina. Druga je dubinska struktura ova:

1. *Donio je šešir.*
2. *Šešir je star.*
3. *Šešir je moj.*
4. *Šešir je onaj.*

Postupak uvrštavanja ovakav je:

- a) *Donio je šešir koji je star.*
- b) *Donio je star šešir.*
- c) *Donio je star šešir koji je moj.*
- d) *Donio je moj star šešir.*
- e) *Donio je moj star šešir koji je onaj.*
- f) *Donio je moj star šešir.*

Izraz *moj star šešir* stoji u opoziciji s minus *moj* (npr. *tvoj, njegov, itd.*) *star šešir*.

Kao što se vidi, mogućnost kombinacije posvojninih zamjenica kad se njima izriče (ne)određenost i (ne)određenih pridjeva iscrpljuje se u te četiri mogućnosti.

Umjesto pridjeva mogu se i nepridjevski oblici uvrštavati zajedno s posvojninih zamjenicama kao atributi. Tada također postoje četiri mogućnosti kombiniranja:

A) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

s dubinskom strukturom:

1. *Kupio je njivu.*
2. *Njiva je moja.*
3. *Njiva je ona.*
4. *Njiva je preko Drave.*

Uvrštavanje tih rečenica teče ovako:

- a) *Kupio je njivu koja je moja.*
- b) *Kupio je moju njivu.*
- c) *Kupio je moju njivu koja je ona.*
- d) *Kupio je moju njivu.*
- e) *Kupio je moju njivu koja je preko Drave.*
- f) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

U rečenici d) izrazi *moju njivu preko Drave* stoje u opoziciji s izrazima *tvoju njivu preko Drave*.

B) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

Ta se rečenica sastoji od ovih ishodišnih rečenica:

1. *Kupio je njivu.*
2. *Njiva je moja.*

3. *Njiva je preko Drave.*

4. *Njiva je ona.*

Postupak uvrštavanja:

- a) *Kupio je njivu koja je moja.*
- b) *Kupio je moju njivu.*
- c) *Kupio je moju njivu koja je preko Drave.*
- d) *Kupio je moju njivu preko Drave.*
- e) *Kupio je moju njivu preko Drave koja je ona.*
- f) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

U toj se rečenici određenost izriče rečeničnim akcentom i intonacijom, a izrazi *moju njivu* i *preko Drave* stoje u opoziciji s *moju njivu minus preko Drave* (koja dakle nije preko Drave nego neka druga).

C) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

Ta rečenica ima ovu dubinsku strukturu:

- 1. *Kupio je njivu.*
- 2. *Njiva je moja.*
- 3. *Njiva je ona.*
- 4. *Njiva je preko Drave.*
- 5. *Njiva je ona.*

Uvrštavanje teče ovako:

- a) *Kupio je njivu koja je moja.*
- b) *Kupio je moju njivu.*
- c) *Kupio je moju njivu koja je ona.*
- d) *Kupio je moju njivu.*
- e) *Kupio je moju njivu koja je preko Drave.*
- f) *Kupio je moju njivu preko Drave.*
- g) *Kupio je moju njivu preko Drave koja je ona.*
- h) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

Određenost pokaznih zamjenica ishodišnih rečenica 3. i 5. smijenila se s rečeničnim akcentom i intonacijom u riječima *moju* i *preko Drave*, tako da se s oba izraza kazuje određenost imenice *njiva*. Izrazi *moju njivu preko Drave* u opoziciji su s *minus moju* (npr. *tvogju, njegovu*) *njivu minus preko Drave*.

D) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

Dubinska je struktura te rečenice ova:

- 1. *Kupio je njivu.*
- 2. *Njiva je moja.*
- 3. *Njiva je preko Drave.*

Uvrštavanje teče ovako:

- a) *Kupio je njivu koja je moja.*
- b) *Kupio je moju njivu.*
- c) *Kupio je moju njivu koja je preko Drave.*
- d) *Kupio je moju njivu preko Drave.*

Budući da u ishodišnim rečenicama nije ni jedna pretpostavljena s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom, znači da se izrazima *moj* i *preko Drave* kazuje neodređenost, tj. samo osobina s obzirom na pripadanje i kvalitetu, bez izricanja određenosti pomoću upućivanja na određenu poznatu jedinku.

Ovdje se nećemo upuštati u donošenje zaključaka o tome koliko je koja od ovih kombinacija frekventna u jeziku.

1.7.1. Nameće se pitanje što je s primjerima kao što su ova dva:

Okretao sam se ... da bih mogao sakriti taj svoj sitan posao, zapravo stidan posao.

Šegedin, Vidik 25

Okrenuo se i iznenada laganim, veselim korakom, kao da je naglo stresao s leđa onaj ogroman teret koji smo svi osjećali, krenuo ravno prema kući.

Šoljan, Vidik 108

Tu je riječ o atributima koji su izrečeni pokaznom zamjenicom i pridjevom u neodređenom obliku, a u prvom primeru između pokazne zamjenice i pridjeva stoji još i posvojna zamjenica. Budući da su to potvrđeni i ovjereni primjeri, moramo ih nekako moći opisati i vidjeti kakav je odnos pokazne zamjenice i pridjeva. Po načelu da se određenost pridjeva opisuje kao neodređenost plus *onaj*, moramo opisivati i ove primjere.²³

A) ... *mogao bih sakriti taj svoj sitan posao...*

B) ... *naglo je stresao s leđa onaj ogroman teret koji smo svi osjećali.*

U primjeru A) ishodišne su rečenice ove:

1. *Mogao bih sakriti posao.*
2. *Posao je sitan.*
3. *Posao pripada meni.*
4. *Posao je taj.*

a u primjeru B) ishodišne su rečenice:

1. *Naglo je stresao s leđa teret.*
2. *Teret je ogroman.*
3. *Teret je onaj.*
4. *Svi smo osjećali teret.*

Postupak uvrštavanja u primjeru A):

- a) *Mogao bih sakriti posao koji je sitan.*
- b) *Mogao bih sakriti sitan posao.*
- c) *Mogao bih sakriti sitan posao koji pripada meni.*
- d) *Mogao bih sakriti svoj sitan posao.*
- e) *Mogao bih sakriti svoj sitan posao koji je taj.*
- f) *Mogao bih sakriti taj svoj sitan posao.*

²³ Da ne bismo previše opterećivali tekst izvođenjem ishodišnih rečenica i provedbom preoblika koje nas ovdje ne zanimaju, analizirat ćemo samo onaj dio primjera koji je relevantan za promatranu pojavu.

Uvrštavanje u primjeru B) ide ovako:

- a) *Naglo je stresao s leđa teret koji je ogroman.*
- b) *Naglo je stresao s leđa ogroman teret.*
- c) *Naglo je stresao s leđa ogroman teret koji je onaj.*
- d) *Naglo je stresao s leđa onaj ogroman teret.*
- e) *Naglo je stresao s leđa onaj ogroman teret koji smo svi osjećali.*

Držimo da za oba primjera vrijedi isto objašnjenje: postupak uvrštavanja što se vrši radi jezične ekonomije nije ovdje doveden do kraja jer se rečenice s *onaj* i *taj*,²⁴ koje nose određenost, nisu smijenile s posebnim sredstvom kojim se izriče određenost u pridjeva. Kako su to primjeri iz umjetničkog teksta, takvo nedovršeno sklapanje rečenica ima stilsku vrijednost i nije afektivno neobilježeno. To je u takvim tekstovima jedina mogućnost da određenost bude eksplicitna. U njima je težište na izricanju kvalitete atribuirane imenice, a ne na izricanju statusa imenice s obzirom na poznatost ili nepoznatost koje njezine osobine. U primjeru A) posvojno^m se zamjenicom izriče doduše određenost, ali određenost s obzirom na pripadanje što je sama zamjenica *svoj* ima u svojem značenju.

1.7.2. U afektivno neutralnu tekstu moguća je kombinacija neodređenog oblika pridjeva i određenog oblika pridjeva. Ako ima više pridjeva uvrštenih kao atributa, a prvi je pridjev u određenom obliku, uzima se da svi ostali pridjevi moraju biti u određenom obliku jer se određenost u njih proizvodi na isti način kao i kod prvog pridjeva, i da je za takvu proizvodnju određenosti dovoljno pretpostaviti u dubinskoj strukturi jednu ishodišnu rečenicu s pokaznom zamjenicom kao predikatnim imenom. Mislimo da takvo konstruiranje ishodišnih rečenica nije posve korektno jer nije jednoznačno: ne zna se kad se određenost izrečena s *onaj* proteže na sve oblike uvrštene kao attribute u rečenicu površinske strukture, a kada samo na jedan izraz u funkciji atributa. Držimo da svakoj određenosti u površinskoj strukturi mora biti pretpostavljena po jedna ishodišna rečenica s prediktanim imenom *onaj* u dubinskoj strukturi. Jedino je tako moguće prozvesti određenost i u rečenici površinske strukture:

... *vonj se neki omamni zagušljivi rasprostre prostorom...*

Božić, Vidik 127

Ishodišne su rečenice:

1. *Vonj se rasprostre prostorom.*
2. *Vonj je nekakav.*
3. *Vonj je onaj.*
4. *Vonj je omaman.*
5. *Vonj je onaj.*
6. *Vonj je zagušljiv.*
7. *Vonj je onaj.*

²⁴ Kako se u hrvatskom književnom jeziku ustalilo pravilo o upotrebi *ovaj* za ono što slijedi, *taj* za ono što je tu prisutno, a *onaj* za nešto što je daleko od govornika, ne može se ta upotreba zanemariti ni u takvim primjerima, ali to značenje spomenutih zamjenica u ovom je radu u drugom planu.

Uvrštavanje teče ovako:

- a) *Vonj koji je nekakav rasprostre se prostorom.*
- b) *Nekakav vonj rasprostre se prostorom.*
- c) *Nekakav vonj koji je onaj rasprostre se prostorom.*
- d) *Nekakvi vonj rasprostre se prostorom.*
- e) *Nek(akv)i vonj koji je omaman rasprostre se prostorom.*
- f) *Neki omaman vonj rasprostre se prostorom.*
- g) *Neki omaman vonj koji je onaj rasprostre se prostorom.*
- h) *Neki omamni vonj rasprostre se prostorom.*
- i) *Neki omamni vonj koji je zagušljiv rasprostre se prostorom.*
- j) *Neki omamni zagušljiv vonj rasprostre se prostorom.*
- k) *Neki omamni zagušljiv vonj koji je onaj rasprostre se prostorom.*
- l) *Neki omamni zagušljivi vonj rasprostre se prostorom.*

Nakon provedbe preoblike isticanja dobivamo polazišnu rečenicu:

...*Vonj se neki omamni zagušljivi rasprostre prostorom.*

1.7.3. U afektivno obilježenu tekstu moguće je da iza određenog oblika pridjeva stoji neodređeni oblik pridjeva:

tip: *črvenī mālen listić*

Kamo smo svemir smjestili?

U crni taman kut?

Ujević, Žedan kamen na studencu 65

Takve su konstrukcije stilski vrlo jako obilježene jer se isticanje postiže stavljanjem na prvo mjesto određenoga oblika pridjeva koji se želi istaknuti kao važniji u određenoj situaciji.

1.8. Ovako opisanoj određenosti može se prigovoriti da nije uvjerljiva upravo stoga što nije-svugdje morfološki izražena pa se svugdje ni ne može morfološki provjeriti, a auditivna percepcija ne mora svakome biti jednako značajna. Premda nisam aparatima provjeravala različiti način izgovaranja nepridjevskih oblika kad se njima izriče određenost ili neodređenost, mislim da takav prigovor nije opravdan. Protiv takva prigovora stoji i činjenica da se nepridjevskim oblicima kad izriču određenost može postaviti pitanje *koji*. Tim se oblicima, kao i određenim oblicima pridjeva, može dodati zamjenica *onaj* kojom se određenost i eksplicitno pokazuje:

ònāj māli listić

ònāj zelènijī listić

ònāj isti listić

ònāj drugi listić

ònāj jedan listić

ònāj listić zelene boje

ònāj listić bez peteljke

ònāj listić zdesna.

U primjerima kao *onaj mali listić* riječ je o dvostrukom izricanju određenosti riječi *listić*: jednom je određenost izrečena određenim oblikom pridjeva, a drugi put zadržavanjem još jedne pokazne zamjenice i u površinskom ustrojstvu. Takve su konstrukcije vrlo zalihosne i upotrebljavaju se kad se određenost želi posebno istaknuti (u dubinskom ustrojstvu imamo tada dva predikata s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom):

Taj crni put do mene!

Šegedin, Vidik 17

U ova dva dana ... vidio sam da bi zapravo bilo vrijeme za još smioniji pothvat.

S. Novak, Vidik 81

Držim da to isto objašnjenje vrijedi i za sve druge oblike, koji se uvrštavaju kao atributi, kad uz njih stoji pokazna zamjenica. Evo još jednog primjera:

Baci se na krevet da bi se zaklonio od te morske bolesti.

Marinković, Vidik 74

I nepridjevskim se oblicima tada izriče dvostruka određenost jer su u dubinskoj strukturi pretpostavljene dvije ishodišne rečenice s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom od kojih se jedna smijenila s prozodijskim elementima, a predikatno ima druge ostalo je nesmijeno. I te se konstrukcije upotrebljavaju kad se određenost želi posebno istaknuti. Pokazat ćemo sada cijeli postupak proizvodnje rečenica u kojima se određenost jednom izriče određenim oblikom pridjeva, a drugi put još i pokaznom zamjenicom:

Opet gledam onaj maleni listić.

Toj se rečenici mora pretpostaviti ova dubinska struktura:

1. *Opet gledam listić.*
2. *Listić je malen.*
3. *Listić je onaj.*
4. *Listić je onaj.*

Postupak uvrštavanja ovakav je:

- a) *Opet gledam listić koji je malen.*
- b) *Opet gledam malen listić.*
- c) *Opet gledam malen listić koji je onaj.*
- d) *Opet gledam maleni listić.*

Preostala je još jedna ishodišna rečenica s pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom. Ta se zamjenica pri uvrštavanju ne može smijeniti s posebnim pridjevskim morfemom za određenost jer je takvo smjenjivanje već izvršeno, pa zbog toga *onaj* iz 4. ishodišne rečenice ostaje pri uvrštavanju nesmijeno i u površinskoj strukturi:

- e) *Opet gledam maleni listić koji je onaj.*
- f) *Opet gledam onaj maleni listić.*

Rečenici *Opet gledam onaj listić bez peteljke* pretpostavljena je ova dubinska struktura:

1. *Opet gledam listić.*
2. *Listić je bez peteljke.*
3. *Listić je onaj.*
4. *Listić je onaj.*

Te se ishodišne rečenice uvrstavaju ovako:

- a) *Opet gledam listić koji je bez peteljke.*
- b) *Opet gledam listić bez peteljke.*
- c) *Opet gledam listić bez peteljke koji je onaj.*
- d) *Opet gledam listić bez peteljke.*
- e) *Opet gledam listić bez peteljke koji je onaj.*
- f) *Opet gledam onaj listić bez peteljke.*

Određenost može biti multiplicirana kad se kao atributi uvrste pokazna zamjenica i svojnja zamjenica i pridjev ili koji drugi izraz u funkciji pridjeva, npr.:

- To je onaj moj ludi brat.*
- To je onaj vaš stariji sin.*
- To je onaj vaš isti pokret.*
- To je onaj njegov drugi listić.*
- To je onaj vaš sag zelene boje.*
- To je onaj vaš ormar od orahovine.*
- To je onaj vaš susjed zdesna.*

Izvest ćemo ishodišne rečenice samo iz prvog primjera i pokazati postupak proizvodnje.

Ishodišne rečenice:

1. *To je brat.*
2. *Brat je lud.*
3. *Brat je onaj.*
4. *Brat je moj.*
5. *Brat je onaj.*
6. *Brat je onaj.*

Uvrštavanje:

- a) *To je brat koji je lud.*
- b) *To je lud brat.*
- c) *To je lud brat koji je onaj.*
- d) *To je onaj lud brat.*
- e) *To je ludi brat.*
- f) *To je ludi brat koji je moj.*
- g) *To je moj ludi brat.*
- h) *To je moj ludi brat koji je onaj.*
- i) *To je onaj moj ludi brat.*

Određenost što je nosi pokazna zamjenica *onaj* smjenjuje se u rečenici j) s prozodijskim elementima na riječi *moj*:

- j) *To je moj ludi brat.*
- k) *To je moj ludi brat koji je onaj.*

Budući da su sve mogućnosti izricanja određenosti već iskorištene, nema se rečenica sa zamjenicom *onaj* (6. ishodišna rečenica) s čime smijeniti, pa se *onaj* prenosi, kao vrlo zalihosno, nesmijenjeno u površinsku strukturu:

1) *To je onaj moj luđi brat.*

Po broju ishodišnih rečenica vidi se koliko je takav način izražavanja zalihostan, ali i on ima svoju svrhu u određenim prilikama.

Za nepridjevske oblike može se i opisno pokazati da li se njima izriče određenost ili neodređenost:

tišina nad Aljmašem - kakva tišina - *takva tišina kakva je nad Aljmašem*

- koja tišina - *ona tišina koja je nad Aljmašem*

pas guste dlake - kakav pas - *takav pas kakav je guste dlake*

- koji pas - *onaj pas koji je guste dlake*

susjed zdesna - kakav susjed - *takav susjed kakav je zdesna*

- koji susjed - *onaj susjed koji je zdesna*

peti učenik - kakav učenik - *takav učenik kakav je peti po redu*

- koji učenik - *onaj učenik koji je peti.*

Da zaključimo: određenim se oblicima pridjeva u funkciji atributa izriče određenost i pridjeva i imenice s obzirom na prethodni kontekst.

1.9. Valja nam još razmotriti i status atributnih odnosnih rečenica s obzirom na određenost i neodređenost. Znamo da se te rečenice mogu promatrati kao prijelazni sutpanj između predikacije (s imenskim predikatom) i atribucije. Znamo isto tako da se pomoću njih dobivaju atributi u kojima je pridjev ili u određenom ili u neodređenom obliku. Budući da se jednim tipom rečenica proizvode druge rečenice u kojima atributi mogu biti izrečeni ili određenim ili neodređenim oblikom pridjeva, npr., znači da atributne odnosne rečenice, s obzirom na (ne)određenost, moraju biti neutralne, bolje reći neodređene. One su nam stoga dobro poslužile u provedbi preoblike atribucije. Međutim, već sam naziv atributne rečenice kazuje da te rečenice imaju funkciju atributa. A kako je svemu što se može uvrstiti kao atribut mogao biti pridružen i onaj element gramatičkoga značenja pridjeva koji se odnosi na određenost i neodređenost, pretpostavljamo da se i atributnim odnosnim rečenicama može pridružiti taj element gramatičkoga značenja pridjeva. Ako je ta pretpostavka ispravna, onda je polazište za proizvodnju određenosti u atributnim odnosnim rečenicama istovrsno kao i kod određenog oblika pridjeva. Kao pomoćno sredstvo za "otkrivanje" određenosti i ovdje će nam poslužiti upitna riječ *koji*. To znači da za atributnu odnosnu rečenicu

Bio je to divan dan koji se dugo pamti.

kad se njome izražava određenost, moramo pretpostaviti ove ishodišne rečenice:

1. *To je bio dan.*

2. *Dan je divan.*

3. *Dan se dugo pamti.*

4. *Dan je onaj.*

Postupak uvrštavanja je ovakav:

a) *To je bio dan koji je divan.*

b) *To je bio divan dan.*

c) *To je bio divan dan koji je onaj.*

d) *To je bio onaj divan dan.*

e) *To je bio onaj divan dan koji se dugo pamti.*

f) *To je bio divan dan koji se dugo pamti.*²⁵

Određenost što je u rečenici nosi pokazna zamjenica *onaj* smijenila se s određenošću izraženom prozodijskim elementima u rečenici f) zbog toga što u atributnoj odnosnoj rečenici (*koji se dugo pamti*) ne postoji mogućnost da se ta određenost smijeni s kakvim morfološkim sredstvom. Da je bilo ispravno pretpostaviti ovakvu dubinsku strukturu, može se pokazati i opisno ako se postavi ono pitanje koje se postavlja određenom obliku pridjeva (*koji*):

To je bio divan dan koji se dugo pamti.

- koji dan - onaj koji se dugo pamti.

Bez uvrštavanja 4. ishodišne rečenice može se dobivena rečenica shvatiti ovako:

To je bio divan dan koji se dugo pamti.

- kakav dan - onakav koji se dugo pamti.

Isto se tako može opisati i (ne)određenost atributnih odnosnih rečenica koje su povezane drugim riječima s glavnom rečenicom:

To je bio divan dan kakav se dugo pamti.

- kakav dan - takav kakav se dugo pamti

- koji dan - onaj kakav se dugo pamti

To su junaci čiji će se podvizi dugo pamti.

- kakvi junaci - takvi čiji će se podvizi dugo pamti

- koji junaci - oni čiji će se podvizi dugo pamti

Stegla je maramu što joj²⁶ je klizila niz obraz.

- kakvu maramu - takvu što joj je klizila niz obraz

- koju maramu - onu što joj je klizila niz obraz

Sagradili su i sjenicu u dvorištu gdje se nalazio bunar.

- u kakvu dvorištu - u takvu gdje se nalazio bunar

- u kojem dvorištu - u onom gdje se nalazio bunar

Pisao nam je istoga dana kada se vratio kući.

- kakvoga dana - takvoga kada se vratio kući

- kojega dana - onoga kada se vratio kući

Našao je mjesto kamo da spremi knjige.

- kakvo mjesto - takvo kamo da spremi knjige

- koje mjesto - ono kamo da spremi knjige.

Pogodan primjer na kojemu se jasno može potvrditi upravo opisana razlika između atributne odnosne rečenice kad se njome izriče 1. određenost i 2. neodređenost jest ovaj:

²⁵ Provedbom preoblike isticanja stavljanjem na početak dobiva se polazišna rečenica.

²⁶ Odnosnoj zamjenici *koji* može u kosim padežima biti ekvivalentna zamjenica *što* samo onda ako uz nju stoji enklitički oblik lične zamjenice kojim se izriče padež, dakle: *kojih = što ih, kojima = što im, koje = što ih* itd.

Vidjeli smo zmiju koju smo jučer ubili.

1. koju zmiju - onu koju smo jučer ubili
(točno identificirana jedinka)

2. kakvu zmiju - onakvu kakva je ona koju smo jučer ubili
(jedinka je identificirana samo kao pripadanik određene vrste zmija).

1.8.1. Postavlja se pitanje a što je s rečenicama kao što je ova:

Našao sam onu knjigu koju si mi posudio.

Kako se može opisati ta rečenica, kakva joj se dubinska struktura mora pretpostaviti i kakva je funkcija pokazne zamjenice u glavnoj rečenici? Držim da se ta rečenica može potpuno opisati samo onda ako joj se pretpostavi ova dubinska struktura:

1. *Našao sam knjigu.*

2. *Posudio si mi knjigu.*²⁷

3. *Knjiga je ona.*

4. *Knjiga je ona.*

Postupak uvrštavanja ovakav je:

a) *Našao sam knjigu koju si mi posudio.*

b) *Našao sam knjigu koja je ona koju si mi posudio.*

c) *Našao sam knjigu koju si mi posudio.*

Pokaznost koja je izrečena pokaznom zamjenicom *onaj* kao predikatnim imenom u atributnoj odnosnoj rečenici b) smijenila se s pokaznošću koja se u rečenici c) izražava prozodijskim sredstvima. Postupak uvrštavanja nije, međutim, doveden do kraja jer je ostala neuvrštena 4. ishodišna rečenica i jer nismo dobili našu polazišnu rečenicu. I rečenica 4. mora se moći uvrstiti. Ali kako je određenost već izražena rečeničnim akcentom i intonacijom (prozodijskim sredstvima) u rečenici c), ne postoji mogućnost da se određenost rečenice 4. smijeni s kojim morfološkim ili prozodijskim znakom i ona zbog toga ostaje nesmijenjena. Zamjenica *onaj* stoji ispred svoje imenice i signalizira da je riječ o dva puta izraženoj određenosti:

d) *Našao sam knjigu koja je ona koju si mi posudio.*

e) *Našao sam onu knjigu koju si mi posudio.*

Takvo dvostruko izricanje određenosti zalihosno je, ali može biti funkcionalno u stilskoj upotrebi kad se određenost želi posebno istaknuti ili kad je komunikacija čime ometena.²⁸ To dakle znači da se svakom atributnom odnosnom rečenicom sigurno izriče određenost ako u glavnoj rečenici stoji zamjenica *onaj*:

²⁷ Zalihosni subjekti u rečenicama 1. i 2. (*ja* i *ti*) izostavljeni su.

²⁸ Druga je stvar pitanje čestote izricanja određenosti 1. pomoću prozodijskih sredstava, a 2. pomoću prozodijskih sredstava i pokazne zamjenice. Druga je mogućnost sigurno pretežnija u svakodnevnoj komunikaciji, pa i u pisanim tekstovima, ali time se ne umanjuje vrijednost i ne dokida mogućnost izricanja određenosti na prvi način.

Spuštajući se na pod ljubio je ta obla, meka slova i onu ruku koja ih je pisala i onu dušu koja je osjećala tu oblu, dobru, pažljivu ljubav, što se tu marljivo, nježno, pomno pretopila u ta slova njegova imena...

Marinković, Vidik 36

Ako te zamjenice nema, atributna se odnosna rečenica može shvatiti i kao određena i kao neodređena, a to se može otkriti pitanjima *koji, kakav*.

Atributnom se odnosnom rečenicom sigurno izriče neodređenost ako u glavnoj rečenici stoji korelat *takav* kojim se neodređenost posebno ističe, npr.:

Trebat će da pronađem takvu knjigu u kojoj bi se našli skupa i njezin i moj ukus.

Desnica, Vidik 74

Dopustite, gospodo, da se na ovome mjestu zahvalim jednom umniku koji je otkrio u Principu takve poetične suptilnosti o kojima nije ni sanjao jedan Aristotel.

Marinković, Vidik 39

1.9. Polazeći od pretpostavke da sintaktičku i morfološku razinu valja strogo lučiti i polazeći od pretpostavke da su sintaktičke jedinice nadređene morfološkim, pokušali smo pokazati u čemu se sastoji istovrsnost a u čemu različitost pridjevskih i nepridjevskih oblika u funkciji atributa. Drugim riječima: pretpostavivši neke oblike kao atribute, nastojali smo pokazati kako to mogu biti i što sve tada znače.

Nepridjevski oblici u funkciji atributa eksplicitno pokazuju da za uvrštavanje u tu sintaktičku funkciju nisu bitni oni elementi gramatičkoga značenja pridjeva koji su morfološki uvjetovani i morfološki relevantni, već oni po kojima pridjevi i nepridjevski oblici mogu biti atributi. Na osnovi toga može se i uspostaviti hijerarhija među elementima gramatičkoga značenja pridjeva, kako je pokazano na str. 257.

1.10. Analizom određenosti koja je oslobođena morfološke zavisnosti može se na sintaktičkom planu pokazati da je određenost nekih izraza (osim pokaznih zamjenica kod kojih je određenost osnovna) u funkciji atributa uvijek rezultat preoblike, dakle izvedena. Određenost se kod tih izraza proizvodi od izraza koji se obzirom na određenost imaju predznak minus i pokazne zamjenice. Ta je preoblika ovisna o prethodnom kontekstu, o prethodnoj spomenutosti pridjeva u funkciji atributa i imenice. Pridjevu se onda pridružuje još i elemenat određenosti od pokaznih zamjenica. Tako dobitna određenost može se izraziti pomoću posebnog morfema i promjene akcenta ili samo pomoću prozodijskih sredstava (rečeničnog akcenta i intonacije).²⁹

²⁹ Kad se (ne)određenosti ovako pristupa, dovodi se u pitanje ispravnost tvrdnje da se gubi razlika u značenju između određenih i neodređenih oblika pridjeva. Čini mi se prihvatljivijom tvrdnja da se gubi samo razlika u morfološkim oblicima kojima se izriče određenost i neodređenost.

POPIS STRUČNE LITERATURE

1. Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge 1965, III. izd. 1970.
2. Chomsky, Noam, *Language and Mind*, Harcourt, Brace and World, New York 1968, u prijevodu Ranka Bugarskog i Gordane B. Todorović: *Gramatika i um*, Nolit, Beograd 1972.
3. Chomsky, Noam, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague-Paris 1957, IX. izd. Mouton, The Hague-Paris 1971.
4. Coseriu, E., *Einführung in die Transformationelle Grammatik*, Tübingen 1970.
5. Derossi, Zlata, *Odnos između atributnih rečenica i imenice u glavnoj rečenici*, Jezik god. XIV, br. 1 (1966), 7-15.
6. Dezső, László, *Tipološka razmatranja*, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika, br. 1. Lingvistički radovi Instituta za hungarologiju, Novi Sad 1971.
7. Fekete, Egon, *Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovenski filolog, knj. 28, sv. 1-2, Beograd 1969, 321-386 i Južnoslovenski filolog, knj. 29, sv. 3-4, Beograd 1973, 67-519.
8. Ivić, Milka, *O pojavama sintaksičke obaveznosti*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. VI, 1961, 180-190.
9. Ivić, Milka, *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970.
10. Ivić, Milka, *Srpskohrvatski oblici obavezno praćeni odredbom kao pomoćnim morfološkim znakom*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. IV, 1959, 151-164.
11. Ivir, Vladimir, *Transformacijska teorija Noama Chomskog*, Suvremena lingvistika br. 3, Zagreb 1964, 72-83.
12. Ivir, Vladimir, *Metodološki pristup pojmu ovjerenosti u proizvodnoj gramatici*, Suvremena lingvistika br. 3, Zagreb 1964, 83-88.
13. Ivšić, Stjepan, *Poredbena slavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970.
14. Jakobson, Roman, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd 1966, 1-327.
15. Jernej, Josip, *O predikatnoj dopuni u hrvatskosrpskom jeziku*, Filologija 4, Zagreb 1963, 77-80.
16. Katičić, Radoslav, *Jezikoslovni ogleđi*, Školska knjiga, Zagreb 1971.
17. Katičić, Radoslav, *Oko temeljā jezikoslovlja*, Suvremena lingvistika br. 9, Zagreb 1974, 3-12.
18. Katičić, Radoslav, *Transformacijska gramatika*, Suvremena lingvistika br. 9, Zagreb 1974, 29-37, br. 10, Zagreb 1974, 23-32, br. 11, Zagreb 1974, 11-18, br. 12, Zagreb 1975, 27-32.
19. Kovačević, Miloš, *Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku*, Književni jezik br. 2, Sarajevo 1981, 7-25.
20. Lalević, Miodrag, *Priručnik za nastavu sintakse srpskohrvatskog jezika*, Nolit, Beograd 1957.
21. Lalević, Miodrag, *Sintaksa srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd 1962.

22. Lyons, John, *Chomsky*, U prijevodu Slobodana Đorđevića: *Lingvistička revolucija Noama Chomskog*, NIP "Duga", Beograd 1974.
23. Maretić, Tomo, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1899.
24. Peti, Mirko, *Predikatni proširak*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1979.
25. Řehak, Vladimir, *Od hipotetičkog do egzaktnog u jeziku*, ŠK Zagreb 1968.
26. Seiler, Hansjakob, *Relativsatz, Attribut und Apposition*, Otto Harrassowicz, Wiesbaden 1960.
27. Simeon, Rikard, *Raščlanjivi i neraščlanjivi skupovi riječi*, Jezik III (1954/55), br. 1, 14-21.
28. Stevanović, Mihajlo, *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma)*, svezak I, drugo izdanje, Beograd 1970, svezak II, Beograd 1969, Naučna knjiga.
29. Suško, Mario, *Gramatika, semantika, znanje*, (prijevod izabranih članaka američkih lingvista: Chomskog, Katza, Fodora, Jackendoffa, Chafea, McCawleya, Lakoffa, Perlmuttera, Kiparskog, Bevera, Davidsona), biblioteka "Raskršća", Svjetlost, Sarajevo 1977.
30. Škiljan, Dubravko, *Transformacijski sintaktički opis na primjeru "Šume Striborove"*, (diplomska radnja, rkp.), Zagreb 1971.
31. Težak-Babić, *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, VI. izd., ŠK, Zagreb 1973.
32. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, MH, Zagreb 1969.

IZVORI GRAĐE

Kao izvor za ispis građe iz odabranih djela

M. Božića
 V. Desnice
 R. Marinkovića
 S. Novaka
 P. Šegedina
 A. Šoljana

poslužio je VIDIK br. 11-12 (antologija: *Novi hrvatski prozaici*), Split 1969.

Poneki je primjer zabilježen s televizije i jedan iz Ujevićeva *Žedna kamena na studencu*.

Primjeri zabilježeni ili rekonstruirani iz razgovora nose oznaku XX.

Zusammenfassung

DIE SEKUNDÄRE BESTIMMTHEIT

Im Artikel wird über das Attribut am Material der serbokroatischen Schriftsprache gesprochen. Das Attribut wird als Ergebnis einer Transformation, nämlich der Transformation der Attributin, begriffen. Man präzisiert die Bedingungen unter welchen ein nominaler Teil des Prädikats zum Attribut wird. Dabei müssen wenigstens zwei Sätze bestehen: in einem Satz soll ein Nomen (d.h. ein Substantiv, ein substantiviertes Wort oder ein substantivisches Pronomen) existieren und im zweiten Satz soll in einem zusammengesetzten Prädikat ein Adjektiv (*crven*), ein adjektivisches Pronomen (*moj, takav, sav ...*), ein präpositioneller Ausdruck (*preko Drave*), eine Casusform (*plavih očiju*) oder ein Adverb (*zdesna*) bestehen. Bei dieser Transformation wird der Relativsatz als eine Übergangsstufe angesehen:

Kernsätze:

1. <i>Gledam ružu.</i>	<i>Gledam ružu koja je</i>	<i>Gledam crvenu ružu.</i>
2. <i>Ruža je crvena.</i>	<i>crvena.</i>	

Im Artikel zeigt man, wie die primäre bestimmte Bedeutung der Demonstrativpronomen als ein Hilfsmittel zum Produzieren von sekundärer Bestimmtheit, z.B. bei Adjektiven, dienen kann. Die Bestimmtheit aller anderen attributivisch gebrauchten Wörter beschreibt man als sekundär, d.h. als Produkt eines Demonstrativpronomens und eines geeigneten Teils des Prädikats, z.B.

Kernsätze:

1. *Gledam ružu.*
2. *Ruža je crvena.*
3. *Ruža je ona.*

Bei der Anwendung von Transformation der Attribution entsteht daraus folgendes:

- a) *Gledam ružu koja je crvena.*
- b) *Gledam crvenu ružu.*
- c) *Gledam crvenu ružu koja je ona.*
- d) *Gledam onu crvenu ružu.*
- e) *Gledam crvenu ružu.*

Als Endresultat dieser Transformation haben wir ein Adjektiv in bestimmter Form (im Deutschen würde da der bestimmte Artikel gebraucht). Bei einigen Wortarten übernehmen die Bestimmtheit des Demonstrativpronomens *ona* die geeigneten morphologischen Mittel und die prosodischen Mittel (der Satzaccent und die Intonation), und bei anderen Wortarten oder Wortgruppen nur die prosodischen Mittel.